

තරඹන කතා

ความตายในทัศนะของพระพุทธศาสนา

1) ความหมายของความตาย

เมื่อกล่าวถึงความตายในความหมายของคนทั่วไป มักมีมุมมองและท่าทีต่อความตายว่าเป็นสิ่งที่ไม่ดี เป็นเรื่องอัปมงคล ซึ่งตรงกันข้ามกับคำสอนของพระพุทธศาสนาที่ให้ตระหนักถึงคุณค่าของความตาย ใช้ปัญญาพิจารณาตามความเป็นจริง ไม่ยึดติดให้เข้าใจว่าเป็นเรื่องไม่เที่ยง ควรดำเนินชีวิตด้วยความไม่ประมาท ไม่มัวเมาในความเป็นหนุ่มเป็นสาว มองเห็นภัยแห่งความยึดมั่นถือมั่นอันเป็นเหตุแห่งการเกิดและความตาย เมื่อไม่ยึดมั่นถือมั่น ก็จะพ้นจากการเกิดและความตายที่ตนประสบอยู่ได้

พระพุทธเจ้าใช้เรื่องความตายมาส่งเสริมการประพฤติปฏิบัติธรรมของภิกษุทั้งหลาย ให้ภิกษุทั้งหลายระลึกถึงเสมอว่า “ความตายจะปรากฏแก่บุคคลทั้งหลายแม้อยู่บนบก อยู่ในน้ำ หรืออยู่ในอากาศ ไม่มีที่ใดเลยที่จะเว้นว่างสำหรับผู้ที่ไม่ถึงความตายเลย”¹ กระทั่งการดำเนินชีวิตในปัจจุบันขณะ ความตายก็มาถึงได้ พระพุทธเจ้าตรัสสอนแก่หมู่ภิกษุให้พิจารณาความตายว่า “ความตายนั้นจะมาถึงแม้ขณะที่เคี้ยวข้าวคำหนึ่งกลืนกิน แม้ขณะที่หายใจเข้าและหายใจออก หรือหายใจออกแล้วหายใจเข้า”²

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 ระบุว่า ตาย คือ การสิ้นใจ การสิ้นชีวิต ไม่เป็นอยู่ต่อไป สิ้นสภาพของการมีชีวิต

การเคลื่อนไหวไม่ได้³ ส่วนพระพุทธศาสนา กล่าวว่า ความตาย หมายถึง การทอดทิ้งร่างกายไว้ หรือการสิ้นชีวิตในภพหนึ่งๆ การสิ้นลมหายใจ ความขาดสูญของชีวิตในภพหนึ่งๆ การที่ร่างกายแตกสลายไป การไม่มีความเคลื่อนไหวของร่างกาย อวัยวะทุกส่วนหยุดการทำงาน มรณะ คือ ความตายจุดเคลื่อนไหวไป ภาวะของความเคลื่อนไหว ความแตกทำลาย ความหายไป มฤตยู ความทำกาละ ความแตกทำลายแห่งชั้นธัมม ความทอดทิ้งซากศพ ความขาดแห่งชีวิตินทรีย์ จากหมู่มสัตว์นั้นๆ ของเหล่าสัตว์นั้นๆ⁴

ใน คัมภีร์วิสุทธิมรรค “ความตาย” คือ ความขาดแห่งชีวิตินทรีย์ที่เนื่องอยู่กับภพอันหนึ่งชื่อว่ามรณะ”⁵ อันได้แก่ การสิ้นชีวิตของมนุษย์และสัตว์โลกทั้งหลายในภพหนึ่งๆ ซึ่งเป็นการสิ้นชีวิตของมนุษย์และสัตว์โลกทั้งหลาย โดยการกำหนดเอาภพหนึ่งชาติหนึ่งที่สมมติกันว่าผู้ที่สิ้นชีวิตนั้นเป็นมนุษย์ เป็นสัตว์

2) ประเภทของความตาย

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ความตายแบ่งออกเป็น 2 ประเภทดังนี้ คือ⁶

1. กาลมรณะ หมายถึง ความตายในเวลาอันสมควร เหมือนมนุษย์หรือสัตว์โลกทั้งหลายที่ดำเนินชีวิตไปตามปกติ สิ้นชีวิตตามธรรมชาติอันเนื่องมาจาก

¹ ข.ธ.อ. (ไทย) ๕/๔๔.

² อ.ง. ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๘/๔๔๖.

³ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๔๖๐.

⁴ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๙๐/๓๒๕.

⁵ คณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๒ ตอน ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๑.

⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑.

- **ตายเพราะสิ้นอายุ** (อายุขยมรณะ) หมายความว่า เป็นความตายของสัตว์ทั้งหลายที่ต้องตายโดยสิ้นอายุขัย สัตว์ทั้งหลายย่อมมีชีวิตอยู่ด้วยการกำหนดขอบเขตแห่งการตั้งอยู่ของชีวิตรูป มีกำหนดขอบเขตอายุขัยของตนไปตามภูมิที่ตนเกิด
- **ตายเพราะสิ้นกรรม** (กัมมักษยมรณะ) หมายความว่า เป็นความตายของสัตว์ทั้งหลายที่เกิดขึ้น เพราะชนกกรรม ซึ่งมีหน้าที่ส่งผลให้เกิดปฏิสนธิ ในภพนั้นๆ และอุปถัมภกกรรม ซึ่งมีหน้าที่ช่วยอุดหนุนให้รูปนามที่เกิดจากชนกกรรมตั้งอยู่ได้ในภพนั้นๆ สิ้นสุดลง
- **ตายเพราะสิ้นอายุและสิ้นกรรม** (อุภยักษยมรณะ) หมายความว่า เป็นความตายของสัตว์ทั้งหลายที่มีอายุยืนอยู่ได้จนกระทั่งครบอายุขัยและอำนาจของกุศลชนกกรรม หรืออกุศลชนกกรรม ก็พอดีหมดลงพร้อมกับความสิ้นสุดแห่งอายุ

2. **อกาลมรณะ** หมายถึง ความตายในเวลาที่ยังไม่สมควร คือ ตายเพราะถูกกรรมเข้ามาตัดรอนทำให้ต้องตายด้วยสาเหตุต่างๆ อันเนื่องมาจาก

- **ตายเพราะประสบอุบัติเหตุ** (อุปจเฉทกมรณะ) หมายความว่า เป็นความตายของสัตว์ทั้งหลายด้วยสาเหตุต่างๆ เช่น ถูกฆ่าตาย ถูกรถชนตาย ฆ่าตัวตาย เป็นความตายที่อายุและกรรมของสัตว์ทั้งหลายยังไม่สิ้น

นอกจากนั้น คัมภีร์วิสุทธิมรรค ยังกล่าวถึงความตายอีกลักษณะหนึ่ง แบ่งเป็น 3 ประเภทคือ

1. **สมุจเฉทมรณะ** คือ ความตายที่ถอนรากไม่มีการเกิดขึ้นอีก เป็นความตายอย่างเด็ดขาดแห่งวิภูฏทุกข์ของพระอรหันต์ผู้สามารถดับกิเลสได้สนิท ไม่มีการสืบทอดภพชาติอีกต่อไป ซึ่งถือว่าเป็นจุดหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา

2. **ขณิกมรณะ** คือ ความตายที่ดับในขณะแห่งสังขารทั้งหลาย เป็นการเปลี่ยนแปลงในชีวิตอันเป็นไปเพราะการเกิดดับแห่งนามรูปในทุกขณะ ไม่ใช่การตายแบบสิ้นลมหายใจ แต่เป็นการเกิดดับอย่างต่อเนื่องทั้งๆ ที่เรายังมีลมหายใจอยู่ เช่น เส้นผมบนศีรษะของเราออกขึ้นทุกวัน ปลายของเส้นผมมันจะหักขาดหรือร่วงหล่นอยู่เรื่อยๆ ตามธรรมชาติ สิ่งที่เป็นรูปขันธ์ทั้งปวงในร่างกายของเราย่อมตกอยู่ในอำนาจของการเปลี่ยนแปลง เรียกว่า ขณิกมรณะ หรือการแตกดับอยู่ทุกขณะและต่อเนื่องกันไป トラบเท่าที่ชีวิตดำรงอยู่

3. **สมมติมรณะ** คือ ความตายโดยสมมติของชาวโลก เป็นความตายของคนหรือสัตว์ทั้งหลายที่เกิดใน 31 ภูมิ อันได้แก่ ความสิ้นสุดของรูปชีวิต และความสิ้นสุดของนามชีวิตในภพชาติหนึ่งๆ ซึ่งเป็นความตายที่ผู้คนบัญญัติคำที่ใช้สื่อสารกันในชีวิตประจำวัน เป็นสมมติมรณะที่ใช้เรียกกับมนุษย์ว่านายดำได้ตายแล้ว นายขาวได้ตายแล้ว เป็นสมมติมรณะที่ใช้เรียกกับสัตว์สิ่งของ เช่น วัวตาย ควายตาย หม่าตาย ต้นไม้ตาย รถตาย นาฬิกาตาย เป็นต้น จะเห็นได้ว่าความตายชนิดนี้เป็นสาเหตุที่นำมาซึ่งความเศร้าโศกเสียใจของหมู่ญาติมิตรสหายผู้เป็นที่รัก เป็นความตายที่น่าสะพรึงกลัวเป็นอย่างยิ่ง

3) ปราภฏการณั้ก่อนที่จจะตาย

ปราภฏการณั้ก่อนตาย เป็นปราภฏการณั้ที่เกิดขึ้นเพื่อใ้บุคคลซึ่งกำลังจะตายนั้นได้เห็นการกระทำของตนเองที่ท้าวไว้ในขณะยังหนุ่มสาวแบ่งเป็น ๒ ช่วงดังนี้ คือ

3.1. มรณกาลเต คือ มรณกาลนี้ได้แก่ เวลาที่ใกล้ตาย ตั้งแต่ 1 นาที หรือ 1 ชั่วโมง เป็นต้นกรณั้ตัวอย่างคือ เรื่องของนายจุนทสุกริก ผู้เลี้ยงสุกรเป็นอาชีพ ในกรุงราชคฤห์ เขาซื้อลูกสุกรจากชาวบ้านมาเลี้ยงจนโตแล้วใช้ไม้พลองสีเหลี่ยมทุบตี จากนั้นก็ฆ่าตัดคอสุกร ร่องเอาเลือดฆ่าแหละเนือ้ไปขายในตลาดและนำมาปรุงเป็นอาหารรับประทานเองเป็นเวลา 55 ปี ตลอดระยะเวลาที่เขามีชีวิต ไม่เคยทำบุญกุศลอะไรเลยแม้แต่การถวายภัตตอาหารแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าสักครั้งหนึ่ง แม้ว่าบ้านของเขาตั้งอยู่ติดกับวิหารที่พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ก็ตาม ต่อมาในบั้นปลายแห่งชีวิต เขาล้มป่วย และมีกรรมนิมิตมาปราภฏ คือ คลานร้องเสียงดังเหมือนสุกรที่ถูกน้ำร้อนไปทั่วบ้าน คนในบ้านต้องช่วยกันจับเขามัดอย่างแน่นหนาแล้วอุดปากไม่ให้ร้องเพราะกลัวว่าเสียงจะไปรบกวนคนข้างบ้าน แต่ด้วยผลของกรรมที่นายจุนทสุกริกท้าวไว้ เขายังคงด้นรกร้องเสียงดังจนคนในบ้านต้องปิดประตูบ้านขังเขาไว้ ทำให้คนในบ้านและคนข้างบ้านนอนไม่หลับอยู่ถึง 7 วัน ก่อนจะตายในวันรุ่งขึ้น

3.2. มรณสันนวิถั้ คือ วิถั้จิตที่เกิดขึ้นในเวลาใกล้ตาย เมื่อว่าโดยจำนวนแล้วย่อมมีหลายสิบหลายร้อยวิถั้ แบ่งออกเป็น 2 ชนิด คือ

3.2.1 มรณสันนวิถั้ธรรมตา คือ มรณสันนวิถั้ที่เกิดขึ้นแก่ผู้ที่จะตายภายในเวลา 1-2 นาที หรือ 1-2 ชั่วโมง เป็นต้น

3.2.2 ปัจจาสันนมรณาวิถั้ คือ มรณสันนวิถั้ที่เกิดขึ้นแก่ผู้ที่จะตายในระยะใกล้ที่สุดไม่ถึง 10-20 วินาที

4) อารมณั้ที่ปราภฏแก่บุคคลเมื่อใกล้จจะตาย

ในขณะที่มนุษย์หรือสัตว์ทั้งหลายเมื่อใกล้เวลาจะตาย มักปราภฏอารมณั้ทั้ง 3 ประการ¹ คือ

4.1. กรรม คือ เป็นกรรมอารมณั้ (อารมณั้คือกรรม) ที่เกี่ยวกับ กุศล และอกุศล กรรมอารมณั้ที่เกี่ยวกับกุศลนั้น ได้แก่บุญกุศลที่ตนได้กระทำมาแล้ว เช่น การถวายทาน ฯลฯ กรรมอารมณั้ที่เกี่ยวกับอกุศลได้แก่ อกุศลที่ตนได้กระทำมาแล้ว เช่น ความพยาบาท การพูดโกหก พูดจาส่อเสียด ฯลฯ

4.2. กรรมนิมิต คือ นิมิตมีรูปที่เคยท้าวใ้ให้ผู้ตายระลึกถึงสิ่งที่เคยท้าวไว้ในอดีต กรณั้ตัวอย่าง เรื่องพระนางมัลลิกาเทวี² ที่มีกรรมนิมิตมาปราภฏก่อนสิ้นพระชนม์ ดังมีใจความว่า พระนางมัลลิกาเทวีเป็นพระมเหสีในพระเจ้าปเสนทิโกศล พระองค์ทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ได้บริจาคทานใหญ่ด้วยทรัพย์ 14 โกฏิร่วมทำบุญกับพระเจ้าปเสนทิโกศลเป็นประจำ แต่ครั้งหนึ่งพระนางทำอกุศลกรรมด้วยการกล่าวคำเท็จต่อพระเจ้าปเสนทิโกศล เพื่อปกปิด

¹ คณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระธัมมปัทฏกถาแปล ภาค ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๑๘, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาณุมกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๑๖๘-๑๗๒.

^๒ พระสัทธรรมโชติกะ ฉัมมาจาริยะ, มหาอภิธัมมัตถสังคหิภา ปริเฉทที่ ๕ เล่ม ๒ กัมมจตุกกะ-มรณูปัตติจตุกกะ, หน้า ๓๐๖-๓๐๗.

³ คณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระธัมมปัทฏกถาแปล ภาค ๕, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาณุมกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๑๖๗-๑๗๒.

ความจริงบางประการ ครั้นต่อมาพระนางทรงประจวบหน้า ในขณะที่พระนางจะสิ้นพระชนม์นั้น ทรงนึกถึงอกุศลกรรมที่เคยทำเอาไว้ โดยมีได้ทรงระลึกถึงอกุศลกรรมที่ทรงเคยทำ ก็สิ้นพระชนม์ด้วยอารมณ์ที่เป็นอกุศลกรรมอันนั้น ส่งผลให้พระนางไปบังเกิดในเวเงินรกหมกหม้ออยู่ 7 วัน จนอกุศลกรรมหมดกำลังลง จึงได้ไปบังเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิตเสวยกุศลกรรมตามที่พระนางเคยทำเอาไว้ จะเห็นได้ว่าอารมณ์ที่เกิดขึ้นก่อนตายนั้นเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่ง ดังมีพระพุทธพจน์ว่า “เมื่อจิตไม่เศร้าหมองสุดท้าย่อมเป็นที่หวัง เมื่อจิตเศร้าหมองสุดท้าย่อมเป็นที่หวัง”¹⁰ จากกรณีตัวอย่างที่ยกขึ้นมาี้ จะเห็นได้ว่า พระนางมัลลิกาเทวีพระองค์ทรงมีจิตที่เศร้าหมองก่อนจะสิ้นพระชนม์จึงต้องไปบังเกิดในนรกก่อน แล้วบุญกุศลที่พระนางเคยทำไว้จึงให้ผลในภายหลัง เพราะมีอารมณ์ที่ไม่ดีมาปรากฏนั่นเอง

4.3. คตินิมิต คือ นิมิตที่ปรากฏแก่ผู้ตาย โดยปรากฏเป็นสถานที่ที่ผู้ตายจะไปเกิดไปเสวยในภพหน้า ดังกรณีตัวอย่าง เรื่องธัมมิกอุบาสก¹¹ ซึ่งเป็นผู้ที่เอาใจใส่ในการทำบุญเป็นอย่างมาก เขา บุตรและภรรยาเป็นผู้มีศีลมีกัลยาณธรรม มีความยินดีในการจำแนกทาน ต่อมา อายุมากขึ้น ร่างกายเสื่อมโทรม เขาปรารถนาจะฟังธรรม จึงส่งคนไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้า ขอให้ส่งภิกษุไปสู่เรือนของตนเมื่อภิกษุเหล่านั้นมาถึง อุบาสกขอให้ภิกษุสาธยายพระสูตรให้ฟัง ภิกษุทั้งหลายจึงเริ่มสวดสติปัฏฐานสูตร ในขณะที่นั้นมีรถมาจากเทวโลก 6 ชั้น เทวดาอยู่บนรถร้องเชิญให้อุบาสก ละสังขาร ขึ้นสู่รถของตน

เพื่อไปสู่เทวโลก อุบาสกไม่ต้องการให้การเทศน์หยุดลงกลางคัน จึงกล่าวว่า ขอท่านจงรอก่อน ขอท่านจงรอก่อนเถิด ภิกษุทั้งหลาย ได้ยินเช่นนั้น เข้าใจว่าอุบาสกพูดกับพวกตน จึงหยุดนิ่งเสีย พวกลูกๆ ของอุบาสกก็พากันเข้าใจแบบนั้น ภิกษุทั้งหลายคิดกันว่า อุบาสกคงไม่ยอมฟังธรรมแล้ว จึงพากันกลับวัดหมด เวลามานสักครู่หนึ่งอุบาสกกลับได้สติเห็นลูกๆ พากันร้องไห้และไม่เห็นภิกษุทั้งหลาย จึงสอบถาม เมื่อรู้เรื่องราวต่างๆ จึงเล่าเรื่องที่ตนได้พบเจอให้ลูกๆ ฟัง พ่อไม่ได้พูดกับพระคุณเจ้า แต่พ่อพูดกับพวกเทวดาที่นำรถมารับต่างหาก จากนั้นอุบาสกจึงถามลูกๆ ว่าพ่อจะไปอยู่บนสวรรค์ชั้นไหนดี ลูกๆ บอกว่าพ่อไปอยู่สวรรค์ชั้นดุสิต ธัมมิกอุบาสกจึงให้ลูกนำพวงมาลัยมาให้ แล้วจึงขึ้นไปที่ราชนครชั้นดุสิต พร้อมกับบอกลูกๆ ว่า พวกเจ้าจงอย่าวิตก หากพวกเจ้าปรารถนาจะไปเกิดร่วมกับเรา ก็จงทำบุญทั้งหลายอย่างที่เราทำ แล้วธัมมิกอุบาสกก็สิ้นลมหายใจเป็นกายทิพย์ได้ปรากฏขึ้นในรถอันมาจากชั้นดุสิต

5) หลักเกณฑ์การวินิจฉัยตัดสินความตายในพระพุทธศาสนา

หลักเกณฑ์วินิจฉัยตัดสินความตายที่ใช้กันอยู่ทั่วไปนั้น คือการที่อวัยวะหยุดทำงาน เช่น สมองหยุดทำงาน หัวใจหยุดเต้น เป็นต้น ส่วนพุทธศาสนา ปรากฏข้อความในมหาเทลัทสูตร ถึงหลักเกณฑ์การวินิจฉัยความตาย อันเป็นบทสนทนา ระหว่างพระสารีบุตรกับพระมหาโกฏิฐะ¹² ว่า

¹⁰ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๗๐/๖๒-๖๓.

¹¹ คณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระธัมมปิฎกฤทธานุสเถ ปาก ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๑๘, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๑๗๓-๑๗๔.

¹² ในอรรถกถาบางแห่งมีชื่อว่า พระมหาโกฏิฐะ.

พระมหาโกฏิฐิตะ : ดูกรท่านผู้มีอายุ อินทรีย์ ๕ ประการ คือ จักขุทรีย์ ๑ โสติทรีย์ ๑ ฆานินทรีย์ ๑ ชิวหินทรีย์ ๑ กายินทรีย์ ๑ อินทรีย์ ๕ นี้ อาศัยอะไร ตั้งอยู่

พระสารีบุตร : ดูกรท่าน ผู้มีอายุ อินทรีย์ ๕ ประการนี้ นั่น คือ จักขุทรีย์ ๑ โสติทรีย์ ๑ ฆานินทรีย์ ๑ ชิวหินทรีย์ ๑ กายินทรีย์ ๑ อาศัยอายุ (ชีวิตินทรีย์) ตั้งอยู่

พระมหาโกฏิฐิตะ : อายุ อาศัยอะไร ตั้งอยู่

พระสารีบุตร : อายุ อาศัยไออุ่น (ไฟที่เกิดแต่กรรม) ตั้งอยู่

พระมหาโกฏิฐิตะ : ไออุ่น อาศัยอะไร ตั้งอยู่

พระสารีบุตร : ไออุ่น อาศัยอายุตั้งอยู่

พระมหาโกฏิฐิตะ : ผมรู้ทั่วถึงภษิตของพระสารีบุตร ผู้มีอายุในบัดนี้เองอย่างนี้ว่า อายุอาศัยไออุ่นตั้งอยู่และว่าไออุ่นอาศัยอายุตั้งอยู่ แต่ผมจะพึงเห็นความแห่งภษิตนี้ได้ได้อย่างไร

พระสารีบุตร : ถ้าเช่นนั้น ผมจักทำอุปมาแก่คุณ เพราะวิญญูชนบางพวกในโลกนี้ ย่อมทราบความแห่งภษิตได้แม้ด้วยอุปมาเปรียบเหมือนประทีปน้ำมันกำลังติดไฟอยู่ แสงสว่างอาศัยเปลวปรากฏอยู่ เปลวก็อาศัยแสงสว่างปรากฏอยู่ฉันใด อายุอาศัยไออุ่นตั้งอยู่ ไออุ่นก็อาศัยอายุตั้งอยู่ ฉะนั้นเหมือนกัน

พระมหาโกฏิฐิตะ : อายุสังขาร (อายุชีวิตินทรีย์) กับเวทนียธรรม (เวทนา) เป็นอันเสมอกัน หรือว่าอายุสังขารกับ เวทนียธรรม เป็นคนละอย่าง

พระสารีบุตร : อายุสังขารกับเวทนียธรรม ไม่ใช่อันเดียวกัน (ถ้า) อายุสังขารกับเวทนียธรรม เป็นอันเดียวกันแล้ว การออกจากสมบัติของภิกษุผู้เข้าสัญญาเวทิตนโรธ ก็ไม่พึงปรากฏ แต่เพราะอายุสังขารกับเวทนียธรรมเป็นคนละอย่าง ฉะนั้น การออกจากสมบัติของภิกษุผู้เข้าสัญญาเวทิตนโรธจึงปรากฏอยู่

พระมหาโกฏิฐิตะ : ดูกรผู้มีอายุ ในเมื่อธรรมเท่าไรละกายนี้ไปกายนี้ ก็ถูกทอดทิ้งนอนนิ่งเหมือนท่อนไม้ที่ปราศจากเจตนา

พระสารีบุตร : ดูกรผู้มีอายุในเมื่อธรรม ๓ ประการ คือ อายุ ไออุ่น และวิญญูณ ละกายนี้ไปกายนี้ ก็ถูกทอดทิ้ง นอนนิ่ง เหมือนท่อนไม้ที่ปราศจากเจตนา

พระมหาโกฏิฐิตะ : สัตว์ผู้ตายทำกาละไป กับภิกษุผู้เข้าสัญญาเวทิตนโรธ มีความแปลกกันอย่างไร

พระสารีบุตร : สัตว์ผู้ตายทำกาละไป มีกายสังขาร วจิสสังขารและ จิตสังขารดับระงับไป มีอายุหมดสิ้นไป มีไออุ่นสงบ อินทรีย์แตกทำลาย ส่วนภิกษุผู้เข้าสัญญาเวทิตนโรธ มีกายสังขาร วจิสสังขาร และจิตสังขาร ดับระงับไป แต่มีอายุยังไม่หมดสิ้น มีไออุ่นยังไม่สงบ มีอินทรีย์ผ่องใส สัตว์ผู้ตายทำกาละไปกับภิกษุผู้เข้าสัญญาเวทิตนโรธ มีความแปลกกันดังนี้¹³

¹³ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๕๐๑-๕๐๒/๓๘๓-๓๘๖.

บทสนทนา ระหว่างพระสารีบุตรกับพระมหาโกณฑลิตะ ทำให้เห็นว่า หลักทางพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงหลักเกณฑ์การตัดสินความตายไว้ว่า เมื่อใดก็ตามที่อายุหมดสิ้นไป มีไออุ่นที่ดับสงบ มีอินทรีย์แตกดับลงไป กล่าวคือ อายุที่หมายถึง สภาวะธรรมที่ทำให้ชีวิตดำรงอยู่ที่หล่อเลี้ยงดำรงรักษาชีวิต ทางพระอภิธรรมเรียกว่า ชีวิตินทรีย์ หรือรูปชีวิตินทรีย์ (*ชีวิตินทรีย์*) คือ ชีวิตของรูปธรรมนั้นๆ ได้แก่ อากาโร 32 ที่ประชุมกัน ดังเช่น ดอกบัวที่บานอยู่กลางสระต้องประกอบไปด้วยอายุ จึงมองเห็นว่าเป็นสิ่งที่มีชีวิต แต่เมื่อใดที่ดอกบัวนั้นถูกเด็ดขาดจากต้น นำขึ้นมาวางไว้บนฝั่ง อายุของมันก็ขาด เมื่อไม่มีอายุ ดอกบัวนั้นก็เหี่ยวแห้ง)

ส่วนคำว่า **ไออุ่น** หมายถึง เตโชธาตุที่เกิดจากอำนาจของกรรม มีลักษณะเป็นความอบอุ่นทำหน้าที่สำคัญอย่างหนึ่งที่คอยช่วยค้ำจุนให้อายุดำรงอยู่ได้ ทั้งสองเป็นองค์ประกอบด้านรูปธรรม ฉะนั้น จะเห็นได้ว่า ทั้งอายุและไออุ่นต่างก็ทำหน้าที่หล่อเลี้ยงการดำรงอยู่ของกันและกัน ส่วน

คำว่า **วิญญาณ** หมายถึง ความรู้แจ้งอารมณ์ เป็นความรู้ที่เมื่ออายตนะภายในและอายตนะภายนอกกระทบกัน ดังเช่น รู้อารมณ์ในเวลาทีรูปมากระทบกับดวงตา เป็นต้น ซึ่งเป็นองค์ประกอบด้านนามธรรม

ฉะนั้น กล่าวถึงเกณฑ์การวินิจฉัยความตายทางพระพุทธศาสนา เมื่อของสามสิ่ง คือ อายุ ไออุ่น และวิญญาณละลายหายไป ความตายก็ปรากฏให้เห็น แต่มีข้อที่น่าสังเกตว่า เหตุใดท่านพระสารีบุตร ได้กล่าวถึงความตายของมนุษย์ต้องประกอบไปด้วยทั้ง 3 สิ่ง ดังที่กล่าวมา

ผู้วิจัยเห็นว่าพระสารีบุตรกล่าวเช่นนี้ เพื่อยืนยันความตายให้มีความรัดกุมมากยิ่งขึ้น ให้เห็นว่าความตายมิใช่เพียงแค่มืดดวงวิญญาณ ซึ่งเป็นส่วนประกอบด้านนามธรรมละลายไปเท่านั้น หากแต่มีสิ่งที่เป็นสภาวะทางรูปธรรมที่มีความละเอียดลึกซึ้งออกไปจากกายไปด้วย

เพราะชีวิตประกอบไปทั้งในส่วนของนามธรรมและรูปธรรม